

Delliberí, per lo millor, / La mitjanía) (*Colloqui de Dames*, 666). En el següent passatge de *Lo Somni de Johan Johan ultrança* sembla significar 'extrems, mesures extremes': «Dix la Rahó: "Ab vós só ja, / Però no-m par / Així'ls deguam priuar / Ab tal *ultranças*"» (v. 2600). En alguns textos de la segona meitat del S. xv trobem *ultrança* amb valor de 'ultratge': «Mes si us voleu fer engan ni *ultrança*» (F. Oliver, *AlcM*), «Que'l vil Satan vos pogués *fer ultrança*» (*Trobes V. Maria, AlcM*), i també en un document de 1463 d'Igalada: «--- la qual reducció, si per força se ha a fer, crehem e som certs que's farà ab molta *ultrança* (=perjudici) de persones e béns vostres» (*AlcM*); en el *Decam.* VII, § 9, 423.10f. *ultrança* tradueix *oltraggio* de l'original de Boccaccio.

Aquest ús subst. sembla haver caigut en desús ben aviat, però la locució adverbial a (*tota*) *ultrança* 'a tot poder, absolutament', 'a totes passades', 'fins a límit possible' apareix en un document balear de 1649, «Los concedim guiatge a tot [sic] *ultransa*, pera que pugen desembarcar, estar en terra, carregar y descarregar» (*AlcM*), i en aquest sentit sembla haver-se usat popularment a les Balears. *AlcM* en cita exs. dels escriptors mallorquins com Pere d'A. Penya («llest y serviciu a *tota ultransa*»), Costa i Llobera («De la presó ja n'és sortit --- / Ab lo fiança que fa per ell / a *tota ultrança* lo ric Ferrer» a. 1897), i la revista mall. *Ignorància* (c. 1880), «resolt a *tota ultransa* a dexar llest s'article»; *DFgra.* defineix a *tota ultransa* com 'a tota casualitat' (cast. «a todo trance»), i l'eiv. *PzCa-*brero *dóna ultranse* «a todo uso». En el llenguatge modern literari a *tota ultrança* 'més enllà de tot límit' (*DFa.*) té plena vitalitat.

En occità el mot també apareix en el S. xv en la locució a *ultrança*, i tant en aquesta llengua com en català sembla ser l'adopció del francès a *outrance* a través del llenguatge cavalleresc: notem que en fr. ant. *outrance* (*olt-*) en el sentit de «action de pousser a bout, violence» i *mener a outrance* «vaincre» són del S. XIII, i «*combatre* jusqu'à *outrance* de mort» apareix en *Merlin* (començ S. XIII, ex. en Littré).<sup>7</sup>

*Ultrancer* 'que ultrapassa els límits raonables' (*DFa.*).

Són cultismes: *ultraïsme*, *ultraïsta*.

De la mateixa arrel són: *Últim*, -a, 'darrer', pres del II. *ultimus* id. [Sor Villena «Senyora, siau molt certa que les dolors --- us acompanyaran fins al *últim* de la vida vostra» (*Vita Chr.*, cap. 20, I, 117); 1498, Egidí Romà (*AlcM*); 1507, Busa-Nebr.; *DTO.* 1647; en *últim lloc* 'últimament' (Lacav. 1696); a l'*últim* 'per fi, al capdavant', «*Al últim* vingué lo dia onze» (Joan López, m. 1781, *AlcM*); per *últim* 'finalment' (Belv. 1805, Lab. 1840), *estar als últims* 'estar molt pròxim a morir', 'estar a punt d'esdevenir una cosa' (Belv. 1805, Lab. 1840, i *AlcM*) actualment es diu més aviat *estar a les últimes*]; mot molt usual avui en tot el domini sobretot quan expressa la idea de 'darrer' en l'ordre de coses, l'*últim dia del mes*, l'*últim tren del dia* etc.; la locució adverbial a l'*últim* és l'única registrada pel *DFa.*, d'ús general; per *últim* l'usen alguns com

cast. *por último*; es troba en algun escriptor, però només amb caràcter especialment emfàtic, 'com a última cosa de totes': «la nit va omplint el cel --- dormiràs amb mi a la cabana --- Ja sóc a dintre la barraca, ajaçat damunt la palla --- repasso les grans impressions del dia --- penso en els tres pastors --- un món els-e separa; i, per *últim*, penso en les vaques batallant dalt de la serra, com --- els omes» (Massó Torrents, *Croquis* 1, 25).

*Ultimadament* (ant.) ['en últim lloc, en definitiva', en Llull, Eiximenis, *AlcM*; 1696, Lacav.; 'darrerament', 1491, 1500]. *Últimament* 'en darrer lloc, darrerament' [Pere Cerim., *Cròn.*; Eiximenis, *AlcM*; 1494; 1498, Albert el Gran, *Quesits*; 1500; 1507, Busa-Nebr.; 1696, Lacav. etc.]. *Ultimar* ['acabar-se, morir' (ant.) «Sentenciat a ésser penjat ---, *últimà* a les forcas de la rambla» (c. 1610, Bruniquer, *Rúbriques* v, 9); 'enllestir, posar fi a una cosa' (Espriu, *AlcM*)]. *Ultimatum* [Lab. 1888].

*Uterior* [Lab. 1888], pres de *ulterior*, -oris, comparatiu corresponent al superlatiu *ulímus*; *ulteriorment* [1447].

Notem a més l'adj. ant. *ultrer*, -a, que s'ha aplicat a una mena de cingla de cavall: «De una part quatre-centes *ulteres* o fasquies de cànem, e d'altra part quatre-centes tafarres e pitrals de cànem», text que *AlcM* ens dóna d'un doc. val. de 1415, amb aquest altre passatge de Dieç, *Llibre de Menescalía* (a. 1523): «Aprés haureu un bardó de sella e meteulo-y ab una cingla *ultrera*». Sembla que hi tenim un derivat adjectiu d'*ultra*, però el sentit no és transparent, i malauradament no estem segurs si la lectura del document de 1415 és una errada o no, atès que el mateix passatge citat un altre cop s. v. *fasquia* en *AlcM* posa *ventrera*, i com és sabut aquest mot és un altre nom donat a *cingla*, és a dir 'la faixa o corretja que subjecta l'albarda passant per sota el ventre de la bèstia': una (*cingla*) *ventrera* seria, doncs, en un principi el nom originari en oposició a la *cingla* que subjecta per davant del pit. ¿És possible que es vagi fer el mateix error en la transcripció del text del manuscrit de Dieç i que hi hem de llegir *cingla ventrera*? Necessitem comprovacions i més documentació. En tot cas notem l'existència d'*utrero* en castellà en el sentit de 'vedell de tres anys' i aquest mot sembla tenir relació amb *ultra* (veg. *DECH* v, 711b32ss.).

Cpr.: *Penúltim* [Lacav. 1696], compost amb 'quasi'. *Antepenúltim* [Belv. 1803].

*Ultracuidament* (variants antigues *oltra*-, *altra*-) 'ultracuidança, supèrbia, presumpció' [Llull «Si l'home cert fa falliments per *oltracuidament* de saber» (*Contempl.*, 76, 9); *VidesR* «lo sant baró dix a él: —O enemic de Déu, regirador de ligs, çab qual *oltracuydament* presumex tu, qui est culpable de greu crim, guardar la mia cara?» (10v1); Arn. de Vilanova «jutjaven *altrecuydament* (=ho jutjaven ultracuidament) que hom mullerat denunciàs ni scrivís ço que ells no havien denunciari ni scrit» (*Obres*, NCL. I, 111.15); BMetge «Orfeu ---: --- si començaré a parlar, no em sia imputat a *ultracuidament*, car solament ho faré per